

Mika LaVaque-Manty

HOGY BUKKAN- HATUNK ELMÉLETI FOGALMAKRA A VALÓ VILÁGBAN?

A PREKARIÁTUS ESETE

Eredeti tanulmány: LaVaque-Manty, Mika (2009) Finding Theoretical Concepts in the Real World: The Case of the Precariat. In: *New Waves in Political Philosophy*. Szerk.: de Bruin, Boudewijn de Bruin – Zurn, Christopher F. Palgrave Macmillan.

Köszönetnyilvánítás: A fejezet egyes változatait bemutattam a Western Political Science Association és az American Political Science Association 2007-es találkozóin. Hála LaVaque-Manty Elizabeth Ben-Ishai, Boudewijn de Bruin, Christine Carey, Lisa Disch, Don Herzog, Jennet Kirkpatrick, Dorothy Pachirat, Spencer Piston, Steven Johnston, Anne Manuel, Lars Rensmann, Arlene Saxonhouse, David Smith, R. Claire Snyder, Elizabeth Wingrove, és Mariah Zeisberg hasznos tanácsaiért és a velük folytatott beszélgetésekért. A kötet szerkesztői, Boudewijn de Bruin és Chris Zurn szintén felbecsülhetetlen értékű tanácsokat adtak.

A tanulmány központi problémája az intézmények, a cselekvők, a politika egyéb aktorai, illetve vélt vagy valós érdekeik, tényleges helyzetük közti bonyolult összefüggés vizsgálata. Ezt a prekariátus mozgalom elemzésén keresztül közelíti meg, összekapcsolva az amerikai és európai politikai kultúra közti különbségek felvázolásával. A prekariátusmozgalom kialakulásának rövid ismertetőjét és követeléseinek elemzését követően a szerző annak kérdését veti fel, mennyiben képes a mozgalom képviselni a bizonytalan léthelyzetűek heterogén csoportját, illetőleg átpolitizálni a növekvő létbizonytalanságot. Ennek kapcsán fontos látni, hogy annak kérdése mi fogadható el természetesnek, és ezzel szemben mi az, ami ellen köteles a társadalom, illetve az állam küzdeni, nem eleve adott, hanem bonyolult politikai harcok és folyamatok függvénye. A szerző részletesen elemzi, mi állhat annak hátterében, hogy a sebezhetőség és kiszolgáltatottság, míg Európában politikai kérdés, az Egyesült Államokban sokkal inkább természetesként elfogadott. Központi állítása szerint ez a különbség áll a prekariátus mozgalom kialakulásának, illetve hiányának hátterében. Végül a szerző ismertet néhány ebből adódó lehetséges következményt.

BEVEZETÉS

Hogy viszonyulhat a politika empirikus világának történéseihez egy olyan politikai filozófus, aki elsősorban nem normatív állításokban érdekelt? Ebben a fejezetben egy olyan példát mutatok be, amely valamiféle analitikus társadalomelmélet szolgálatában áll. Analitikus társadalomelmélet alatt olyan megközelítést értek, amely az analitikus politikai filozófia eszközeit szövegelemzéssel, valamint a történelmi és szociológiai részleteknek szentelt kiemelt figyelemmel egészíti ki. Kutatásomat az a kérdésfeltevés ösztönözte, hogy miképpen értelmezhető a politikai szereplők és intézmények természete, illetve a köztük lévő kapcsolat. Politikai szereplők alatt egyéni és kollektív szereplőket értek; arra töreksem, hogy megértsem őket, és a más szereplőkhöz, illetve intézményekhez fűződő viszonyukat. Ezt az átfogó kérdést egyfajta „alkalmazott kantianizmus” segítségével közelítem meg, vagyis Kantot társadalomtudósnak tekintem, aki egyrészt az okok, fogalmak és érvek, másrészt a társadalmi szinten megjelenő érdekek és gyakorlatok közti kapcsolatot igyekezett kidolgozni. Ez igencsak eltér az alkalmazott kantianizmus két jóval híresebb – Rawls és Habermas által képviselt – változatától, bár természetesen azokhoz is kapcsolódik.

E fejezet témája „a prekariátus”: egy új kollektív szereplő, amely az európai jóléti állam állítólagos romjain lép színre. A prekariátus annak a mozgalomnak a terméke, amely a huszonegyedik század globalizált politikai kontextusában igyekszik feltárni a társadalmi

tiltakozás és a politikai ellenállás új módjait.¹ Noha a prekariátus megjelenésének objektív feltételei látszólag ugyanúgy megvannak Európában és Észak-Amerikában, ez utóbbiban a fogalom lényegében teljesen ismeretlen. Az a politika, amely a „la precarité” – az állandó munka hiánya vagy bizonytalansága, a társadalmi kiszolgáltatottság és a csökkenő szociális ellátások – ellen küzd, szintén merőben különbözik az Atlanti-óceán két partján. A prekariátus számos lehetőséget nyújt arra, hogy megvizsgáljunk néhány új és már ismerős politikaelméleti és társadalomtudományi témát: az európai és az amerikai jóléti állam eltérő történelmét, vagy azt a módot, ahogy a „hegemóniák” működése az eltérő politikai kultúrákban útfüggőségeket hoz létre, melyek megnyitják vagy elzárják az utat a mozgósítás és a kollektív cselekvés új formái előtt. Esetünkben ennek egyik módja a kiszolgáltatottság eltérő társadalmi értelmezéseiben rejlik. Végül a prekariátus lehetőséget ad a politikai önigazolás, a mozgósítás és az érdekek közti kapcsolat végiggondolására is.

Ezek nagy témák és nagy kérdések. Van köztük kapcsolat ugyan, mégsem lehet egyetlen tanulmányban, mindenre kiterjedően tárgyalni őket, főleg mert empirikus felvetéseket is tartalmaznak. Ahelyett tehát, hogy perdöntő állításokat tennék e fejezetben, inkább egyfajta ízelítőt szeretnék adni a prekariátus által felvetett számos megvitatandó témából. A fejezet három, egymással összefüggő elemzési szinttel foglalkozik. Az első a politikai követelések megfogalmazásának szintje: úgy kezelem a prekariátusmozgalmat, mint ami a politikai képviselőlet dinamikus igényével áll elő, vagy kissé egyszerűbben fogalmazva, egy újfajta politikai szereplőt hív életre. Ezen igények retorikai és igazolásbeli sikerei attól függnek, hogy az új szereplő vélt identitása hogy tudja érthetően tükrözni a tényleges hasonlóságokat mindazok pozíciójában, akik állítólag a prekariátust alkotják. Hegeli–marxi értelemben – később látni fogjuk, hogy ennek még lesz jelentősége a prekariátus kontextusában – az a kérdés, hogy „a prekariátus” tud-e „önmagában valóként” és „önmagáért valóként” létezni. Igyekszem felhozni néhány szkeptikus megállapítást mindkettővel kapcsolatban. Ez az elemzés második szintje. Végül pedig a harmadik szint továbbvezet az Európa és Észak-Amerika politikai kultúrája közti makrotársadalmi különbségek bevezető jellegű feltérképezéséhez, ami abban segíthet, hogy megértsük, miért nincs prekariátus Észak-Amerikában.

A fejezet első lépése a prekariátus fogalmának bemutatása.

1 Bár az én megközelitésem igencsak eltérő, bizonyos értelemben mégis hasonlít ahhoz, ami mellett Laclau érvel (2005). Több ponton kapcsolódom Lisa Disch aktuális kutatásához a reprezentációról, amelyből sokat tanultam. Lásd még Swanson (2008).

A PREKARIÁTUS SZÍNRE LÉP

2006 telén Franciaországban megbénult az élet a kormány által bejelentett munkaügyi reform elleni tömegtüntetések miatt, a világsajtó szalagcímekben számolt be az eseményekről (Sciolino és Smith 2006; Bremner 2006; Aguado 2006). Nem ez volt az első eset, hogy a francia reformpolitika iránti ellenérzések nemzetközi szinten is látható kifejezésre jutottak, de először fordult elő, hogy a felháborodás konkrét okai Észak-Amerikában is széles körben ismertté váltak. Nem csupán globalizációellenességről volt szó – ami mindenki számára ismerős lehetett legalább az 1999-es seattle-i WTO-ellenes tüntetések óta – vagy faji-etnikai politikai nehézségekről – ez Európa különösen neuralgikus pontja –, hanem olyan nemzeti politikákról, melyek a munka világát érintették. Ezek a politikák, szögezzük le, szorosan kötődtek a globalizációhoz, hiszen a francia kormány által javasolt, a munkahelyi biztonságot gyengítő intézkedéseket a globalizáció és az EU által ösztönzött neoliberalizmus inspirálta vagy kényszerítette ki – az utóbbi értelmezése attól függ, hogy éppen kit kérdezzünk meg (Bommelaer 2005; Jakubyszyn 2006). A kormány úgy döntött, hogy a munkahelyek Franciaországban hagyományosnak számító biztonsága túl költséges az ország versenyképessége szempontjából, és kilátásba helyezte, hogy megkönnyíti a – főleg nemrég munkába állt – dolgozók elbocsátását. A tüntetések abban az értelemben sikerrel jártak, hogy a kínos helyzetbe hozott Villepin-kormány kénytelen volt visszavonni javaslatait (Chrisafis 2006).

Bár a prekariátus fogalma lényegében ma is ismeretlen Észak-Amerikában, ez az eseménysorozat a prekariátus mozgalmának leglátványosabb fellépése volt.² Mégsem ekkorra tehető a mozgalom kezdete, és a fogalom sem itt született meg. Az európai globalizáció- és neoliberalizmus ellenes mozgalom legalább az ezredforduló óta foglalkozik azon sajátos körülményekkel, amelyekre a 'la precarité', avagy prekariátus (bizonytalanság) kifejezést kezdte használni. A társadalmi, politikai és tudományos diskurzusokban pedig még ennél is korábban elterjedt a fogalom.³ Politikailag az egyik legfontosabb mérföldkő az EuroMayDay mozgalom volt, amely 2001-ben indult Milánóban, majd egy minden évben megrendezett, összeurópai tüntetéssorozattá nőtte ki magát (Helsinki EuroMayDay Network 2006). A mozgalom szívesen kölcsönöz a régi baloldali politika díszleteiből és szimbólumaiból, és erre csak egy kisebb példa az éves tüntetések május elseji dátuma. Szellemes utalással Marx „proletariátusára” a prekariátusban élőket „prekariátusnak” kezdték

2 Egy gyors pszeudo-empirista Lexis-Nexis kereséssel csak két említést találunk a „precarité”-ről a főbb észak-amerikai lapokban az utóbbi két évből: Saunders (2006) a *Toronto Globe & Mail* hasábjain, illetve a *Wall Street Journal* egy képaláírása 2006. március 29-én.

3 Lásd például (Petitnicolas 1998; Lecomte et al. 1996; Paugam 1996; Paugam és Russell 2000).

nevezni (Middlesex Declaration of the European Precariat 2004). A prekariátus, ami az aktivisták szerint az európai jóléti állam neoliberalizmus általi szétzilálásának következménye, azt a körülményt jelenti, amelyre az egyre bizonytalanabb vagy rövid távú munka jellemző, ami kevesebb vagy semmilyen juttatással nem jár (egyre több a gyakornok, aki fizetést sem kap); amelyben erodálódnak a kirúgással vagy leépítéssel szemben korábban felépített erős biztosítékok, a munkanélküli-segély pedig vagy csökken, vagy szigorúbb feltételekhez van kötve, mint a múltban. Az ilyen körülmények kialakulása a „prekarizáció”. A prekár körülmények között élők kihasználására ugyancsak szellemes szóösszetétel született: a „flexploitation” (rugalmas kizsákmányolás),⁴ ami a marxista és a kortárs üzleti zsargon keveréke. A „flexploitative” munka általában az úgynevezett McMunkákat jelenti, vagy plasztikusabb kifejezéssel a „szar melót” (Lindholm 2006). Alacsony szintű, kisegítő állások ezek, amelyek a technológiai fejlődés ellenére a szó szoros értelmében piszkos munkák maradtak: kellemetlenek, veszélyesek, és mind társadalmi megbecsültségük, mind bérezésük alacsony – a kórházi ápolókat kiszolgáló személyzet, a takarítók, a gondnokok, a pincérsegédek és a konyhai dolgozók tartoznak ide.

A prekariátus nagy és sokrétű. A EuroMayDay mozgalom egyik kiáltványában olvasható leírása így hangzik:

„Mert prekárok – *précaires, precari, precariás* – vagyunk: munkanélküliek, nők és fiatalok, alkalmi munkákba kényszerültek, idegnyomkások, diákok, gyakornokok, migránsok, hálózatépítők, ideiglenes és rugalmas munkaerők, mi vagyunk a rugalmasság gumieimberei, a prekariátus túlélői” (EuroMayDay Network 2006).

A prekariátus fogalma keresztülmetsz több ismerős szociológiai kategóriát: az etnikumot, a nemet, a nemzetiséget, de még a társadalmi-gazdasági osztályt is. Politikai gazdaságtani fogalomként bizonyos értelemben így is hű marad a pseudomarxista gyökereihez, noha – amint látni fogjuk – a politikai gazdaságtan és a politikai kultúra még elméleti szinten sem különül el világosan egymástól.

Annak oka, hogy a prekariátus keresztülnyúlik az osztályhatárokon, abban rejlik, hogy – legalábbis első látásra – nem *státuszt*, hanem *állapotot* jelöl; kevésbé az adott egyén háttéréről vagy társadalmi identitásáról van szó, hanem inkább arról a módról,

4 A „rugalmasság” (flexibilitás) az egyik legdivatosabb üzleti kifejezés Európában, és olyanokat is szójátékra ihlet, akik nem, vagy csak részben kritizálják a fogalmat. A „flexsecurity” (rugalmas biztonság) például azt az álláspontot jelöli, ami szerint a munkában és a munkavállalók részéről nagyobb rugalmasságra lenne szükség, mint ami a hagyományos európai élethosszig tartó biztonságból következne, de ugyanakkor fontos, hogy ezt ötvözzük a kiszolgáltatottság elleni védelemmel is. Lásd Giddens (2006).

ahogy saját jövőjéről gondolkozik.⁵ A társadalmi identitás és háttér persze hatással van a jövőről való gondolkodásra, de a prekariátus fogalmába foglalt elképzelés szerint nem ezek az elsődleges tényezők. Vegyük példának azt a meghökkentő gyakorlatot, mely során a képzett informatikai szakembert és az egyetemista gyakornokot összekötik a szegény illegális bevándorlóval a prekaritás jegyében: bár a képzett, középosztálybeli fiatal állampolgárok osztályháttere, így elvárásai is különbözhetnek a szegényekétől, a tanulatlanokétól és a bevándorlókétól, jövőjük felől nézve helyzetük végeredményben mégis azonos. A munkával töltött évek egyre nagyobb bizonytalanságára kell felkészülniük. Ebben az értelemben a prekariátus figyelemre méltó új módját jelenti egy társadalmi kategória megalkotásának. Ez az oka annak, hogy még a modern tudásalapú gazdaság üdvöskéinek is – informatikusok, bloggerek, újságírók – olyan munkakörülményekkel kell szembenéznük, amelyek a képzett munkavállalók által korábban nem tapasztalt mértékben bizonytalanok. Még a dotcom-buborék megjelenése és szétpattanása is a prekaritás egy mozzanata volt ebben az értelemben.

Amennyiben a prekariátus fogalma bizonyos körülményeket jelöl, akkor a vele antagonisztikusan szembenálló csoportokba azok tartoznak, akik nem szembesülnek ilyen körülményekkel, illetve akik hasznot húznak a prekariátus helyzetéből. Az első kategóriában a legfontosabb a bérből élők (*salarit*), azaz a biztos állásban, hosszú távon foglalkoztatottak csoportja. Azonban a bérből élők nem ellenségek; a prekariátusmozgalom retorikájában ez a cím a nagyvállalatokat (főleg a multikat) illeti. A nagyvállalatok virágzását sajnálatos eszmék teszik lehetővé – hangoztatják az aktivisták. Íme a prekariátus és ellensége éles szembeállításban egymással:

„Mi vagyunk a lázadó eurogeneráció: a mi képünk Európáról egy radikális, befogadó, libertárius, antidisztópikus, nyílt demokratikus tér, amely képes kiállni az atlanticista, hobbesiánus, darwinista, háborúra uszító, biztonságközpontú neoliberalizmussal szemben” (Middlesex Declaration of the European Precariat 2004).

Ezt a prekariátusmozgalom írja magáról, ami azonban nem egyenlő a tágabb értelemben vett prekariátussal; a mozgalomra és az itt jelzett állásfoglalásaira később még visszatérek. Először is vegyünk szemügyre néhányat ezen elméleti ellenségek közül! A szöveget vitaindítónak szánták, nem politikaelméletnek, de azért a címkék sokatmondóak. Az általában vett ellenség már ismerős: a neoliberalizmus azon fajtájáról van szó, amelyet kifejezetten az USA hegemoniájához és állítólágos imperialista törekvéseihez

5 Whelan és Maître úgy látják (2005), hogy a kiszolgáltatottság nem építi fel azt, amit ők „latens osztálynak” neveznek, mert a kiszolgáltatottság nem nyúlik túl a társadalmi-gazdasági státuszon. Ez az empirikus következtetés megegyezik az én érvelésemmel.

szokás kötni.⁶ A huszonegyedik század első éveiben pedig bizonyos mértékű katonai agresszióval is társítják a fogalmat, nem minden alap nélkül. Ugyanakkor mégis a politikai-gazdasági tényező a döntő, vagyis a neoliberalizmus maga. Hogy ebben a kontextusban a hobbesiánus azt a közkeletű (és végletesen leegyszerűsített) nézetet jelenti-e, hogy Hobbes az embert gonosznak tartja, vagy Hobbes feltételezett biztonsági államára céloz, lényegtelen: mindkét értelmezés jól illusztrálja, hogy a prekariátusmozgalom aktivistái szerint mi jelenti a fenyegetést. A „darwinista” jelző még inkább releváns számunkra: a továbbiakban még kitérek arra az értelmezésre, miszerint az amerikai ideológia a kiszolgáltatottságot természetes állapotnak állítja be, amely kiszelektálja a gyengéket, és próbára teszi a polgárok képességét arra, hogy autonóm cselekvőként működjenek. A félelem tárgya főképp az, hogy ez az ideológia Európában is felemelkedőben van.

A prekariátusmozgalom egyelőre jóval kisebb, mint a prekariátus általában. A mozgalom aktivisták és írók csoportjából áll, akik segédkeztek a fogalom megalkotásában, és akik fellépnek a prekaritást előidéző erők ellen, valamint igyekeznek mozgósítani a tágabb értelemben vett prekariátust. A mozgalom bizonyos értelemben azt kívánja elérni, hogy a prekaritás mint körülmény, az identitásformálás lehetséges forrásává váljon. Ez felveti a kérdést, hogy mi a kapcsolat a képviselőlet igénye, az érdekek és az öngazolás között.

A KÉPVISELET PROBLÉMÁJA

Ezen a ponton érdemes lehet röviden az amerikai pragmatikus hagyományhoz fordulni, különösen az Arthur F. Bentley és a David S. Truman által kidolgozott „politikaicsoporthelmélethez”. Ez az elmélet a politikatudományban végül a plurális érdekcsoportok iskolájává nőtte ki magát, ami az érdekeket alapvető, nyers tényekként kezeli.⁷ De az elmélet eredetileg nem tekintette adottnak sem az érdekeket, sem az egyént. Bár Bentley világosan kimondta, hogy a csoportok megértésének kulcsfogalma az érdekek konfliktusa, ő az érdeket olyan viszonyként fogta fel, amely mindig attól a kontextustól függ, amelybe a hasonló helyzetű egyének kerülnek (Bentley 1908). Fontos, hogy az érdekeket nem olyan objektív ténynek tekintette, amely az elszigetelt egyének objektív közös jellemzője lenne – mint például a jövedelem szintje –, de az érdek azzal sem egyenlő, ahogy az egyén a saját körülményeit interpretálja – „középosztálybeli vagyok”. A csoportok egy konkrét helyzetre adott reakció vagy a helyzettel való kiegyezés valós folyamata során jönnek létre (i. m.).

6 Lásd Annesley (2003) elemzését arról az állításról, hogy a brit jóléti reform lényege az „amerikanizáció”. Markovits (2007) az európai anti-amerikanizmus általános történelmi vázlatát adja.

7 Egy másik munkámban részletesen tárgyalom Bentley-t és Trumant (LaVaque-Manty 2006).

Bentley és követői a csoportot meghatározó érdekek és helyzetek értelmezését a csoportaktivitás részének tekintették. Vegyük példának a feminista öntudat erősödését, amely ugyan nem volt Bentley látókörében (talán elképzelni sem tudta), de jól illusztrálja, hogy miről is van szó. A feminista öntudat erősödésének kissé leegyszerűsített története szerint az érdekek a hétköznapi gondok látszólag ártalmatlan kibeszélései során jöttek létre, de ezek a gondok, amint közösen felismerték őket, sokak által osztott és közel sem politika-mentes témákká váltak. Az adott érdekek megjelenését egyaránt értelmezheti egy kívülálló – mondjuk egy társadalomtudós – és a csoport tagja. A társadalmi helyzetek mindig teret adnak annak, hogy megvitassuk a körülmények jellegét és mértékét, melyekkel az egyén szembesül, tehát az értelmezés és (ronda habermasi kifejezéssel élve) annak „fakticitása” is nyitott marad. Tehát rendelkezésünkre áll az érdekcsoport fogalma, amely a politikai vita tárgyává teszi azt a kérdést, hogy mi is pontosan az érdekek és mi a csoport. Ahhoz tehát, hogy a közösen osztott kiszolgáltatottságból és bizonytalanságból politikai követelést formáljunk, olyan releváns politikai magyarázat kidolgozása szükséges, amely politikai következmények kiváltására törekszik, de szükségszerűen okokkal és bizonyítékokkal támasztja alá ennek lehetséges elérését is.

Ez a prekariátusmozgalom politikai problémája. A helyzetet csak tovább rontja, hogy hiába lép fel a széles körű képviselői igényével, a mozgalom tagjai általában a privilegizáltak csoportjából kerülnek ki. Nem meglepő és nem is véletlen, hogy a 2006-os EuroMayDay honlapjának kezdőlapján egy olyan kép látható, amelyen a Place de la Sorbonne párizsi utcánévtábláján a „Sorbonne” szót áthúzták, és a „Precarité” szót festették alá. Az aktivisták között sok az egyetemista és a friss diplomás, akiket az háborít fel, hogy radikálisan megváltoztak az egyetem utáni kilátásaik: Európában korábban az egyetem viszonylag megbízható utat jelentett a jó és biztos állások felé, akár lediplomázott valaki, akár nem. Ma azok az összeurópai törekvések, amelyek szigorúbb diákhitel- és ösztöndíj-politikával igyekeznek csökkenteni a diákok tanulóiidejét, kiegészülve a diploma utáni, sokkal kevésbé kecsegtető jövőképpel, ténylegesen megváltoztatják azokat a körülményeket, amikkel a képzett fiatalok szembesülnek. Ahhoz képest, amit a szüleik, vagy akár a valamivel idősebb kortársaik is elvárhattak, a mostani diákság jövőképe egészen más, és kétségtelenül sokkal inkább bizonytalan.

Felmerül a kérdés, hogy ha a mozgalom többnyire csak a szélesen vett prekariátus szűk szeletét tükrözi, akkor vajon mennyire reprezentatív. Élesebben fogalmazva: mekkora a valószínűsége annak, hogy a prekariátus fogalma egy tényleges kollektív szereplőt takar majd és nem egy elméleti szinten meghatározott sokaság jelölője marad csupán?⁸ Cselekedhet-e a prekariátus prekariátusként, vagy inkább csak olyasvalami marad, mint a balkezesek vagy az elvált emberek csoportja: egy olyan halmaz, amely rendelkezik közös

8 A csoportértelmezés eltérő módjához lásd Young (1990).

érdekekkel ugyan, de nem lép fel egységesen, hogy azokat érvényesítse. Ez részben empirikus kérdés, de azért elméleti szinten is kezdhünk vele valamit, ahogy arra az alábbiakban kitérek. Úgy tűnik, hogy a prekariátusmozgalom viszonylag kiváltságos helyzetben lévő aktivistáit némileg nyomasztja, hogy valójában milyen mértékben osztoznak a bevándorlók, a „valódi” szegények és a képzetlen fiatalok sorsában. Ahogy Anthony Giddens rámutat, nem mindegy, hogy valaki az egyetem mellett áll be McMunkásnak a kávéfőző gép mögé, vagy az ilyen típusú munkák jelentik a jövőjét (Giddens 2006). Ugyanakkor egészen véve a prekariátusmozgalom viszonylag kiváltságos tagjai mégis tisztában vannak a helyzetükkel, és kevésbé jellemzi őket az a kognitív disszonancia, az előjogaikból adódó bűntudat vagy képmutatás, amivel a régivágású balos elit sok tagjánál találkozunk.

Egy jellemző vonása mégis van a prekariátusmozgalomnak: az életkor. Az aktivisták általában fiatalok, és néha az egész csoportot életkor alapján határozzák meg, amikor „génération précarité”-ről beszélnek (Ege és Timm 2006; Garric és Percept 2005). Ez nem meglepő, hiszen a prekaritáshoz vezető változások aránytalan mértékben sújtják a fiatalokat. Amikor a korábban hosszú távú elhelyezkedést kínáló munkaerőpiac hirtelen átvált az „azt rúgjuk ki előbb, akit utoljára vettünk fel” szemléletre, a pályakezdők kiszolgáltatottabbak lesznek, mint a régebben alkalmazottak. Ez persze nem minden esetben igaz. Van egy csoport, amelyik különösen ki van szolgáltatva a globalizáció által előidézett változásoknak, de amelyet a prekariátusmozgalom mégis alig hajlandó elismerni: a kékgalléros munkákat végző középkorú férfiakról van szó. Ők feltehetően azért maradnak figyelmen kívül, mert e csoport érdekei egészen más elgondolásokra épülnek, mint amikkel a prekariátusmozgalom definiálja önmagát: sőt ezek az elgondolások akár összeütközésbe is kerülhetnek egymással. Bár az a xenofób vád, mely szerint a bevándorlók elveszik a munkát a honpolgárok elől, szinte mindig költői túlzás, bizonyos értelemben mégis igaz, hogy a prekariátus „többi része” könnyebben talál „új munkát” – akár milyen kedvezőtlen is –, mint a régi ipari munkaerő: az informatikus, a kívülről szerződtetett és a rugalmas munkaidejű alkalmazott az úgynevezett új gazdaság elemei, míg az ipari termelő munka lassan eltűnik az OECD-országokból.⁹ Részben ez lehet az oka annak, hogy a xenofób populizmus annyira vonzó a régi baloldali ipari munkások számára (lásd pl. Swank és Betz 2003; Rydgren 2003).

Nem mintha nem lehetne kiépíteni a kapcsolatot az idősödő fizikai munkás és a prekariátus többi részének érdekei között. Inkább arra utalok itt, hogy a nemzedéki dimenzió valójában megelőzi a kiszolgáltatottság konkrét értelmezését, és így rányomja bélyegét a további gondolkodásra. A prekariátusmozgalom nemcsak a globalizáció által előidézett változásokból ered, hanem abból a frusztrációból is, amelyet a

9 A posztindusztrializáció és a kiszolgáltatottság kapcsolatának tárgyalásához lásd Scharpf (1999); Bonoli (2007).

korábbi nemzedékek politikája okoz. Amikor az 1970-es években született nemzedék a mainstream politikára és az előző nemzedék ellenállási politikájára – a hidegháborút követlenül követő korszak „életmód-” és „fogyasztási” politikájára – tekint, úgy találja, hogy az utóbbi épp ugyanazt akarja, mint az előző (Hoikkala et al. 2006). Ha az 1990-es évek progresszív politikáját – Nancy Fraser szavaival – az elosztásról az elismerésre való nehéz átállás jellemezte, akkor a prekariátusmozgalom az elismeréstől ismét az elosztáshoz kíván visszatérni (Fraser 1997). Ebben közősek lehetnek az érdekeik a régi munkásosztályal, még ha a politikai helyzetfelfogás és cselekvés terén ez nem is lehetséges. A problémához természetesen hozzátartozik, hogy a mozgalomnak, ha sikeres akar lenni, magának is szüksége van az elismerésre: hogy a feltételezett prekariátus úgy ismerje el önmagát, mint közös érdekekben osztozó csoportot. Ez jórészt empirikus kérdés, de alkalmat ad néhány megfontolásra, amelyekre később még visszatérek. Előbb azonban érdemes figyelmet szentelnünk egy átfogó társadalmi összefüggésnek. Akármilyen lesz is a sorsa a prekariátusmozgalomnak Európában, tény, hogy Észak-Amerikában ilyen egyáltalán nem létezik. Vizsgáljunk meg néhányat ennek lehetséges okai közül.

MIÉRT NINCS AMERIKAI PREKARIÁTUS?

Az, hogy Észak-Amerikában nincs jelen a prekariátus, az „amerikai kivételesség” újabb megnyilvánulásának látszik. Nem újdonság, hogy Észak-Amerika, és főleg az Egyesült Államok, politikai szempontból kivételt jelent a világ többi részéhez képest. E kivételességérzetnek több forrása van: nemcsak az életképes baloldali politika és az általános egészségbiztosítás hiánya, vagy a gyenge jóléti állam, de a bebörtönzések magas aránya, a vallás fontos szerepe, a különféle mobiltelefon-szabványok, és még a futball történelmileg csekély szerepe is közrejátszik.¹⁰ Mivel az esküdtek, akarom mondani még a nyomozók is javában keresik sok ilyen egyedi kérdés indítóokát, nem lenne bölcs dolog előállni az amerikai kivételesség általános elméletével. És mert tulajdonképpen a „mi alól kivétel” kérdésre sem állandóak a válaszok – az Egyesült Államok hol Európától különbözik, hol más OECD-országoktól, hol a világ többi részétől – jogos a gyanú, hogy nem is várható egyhamar ilyen elmélet. Mégis van egy-két jelentős különbség, a prekariátus pedig segítségünkre lehet abban, hogy ezek közül néhányat megértsünk.

Nem az a célom, hogy magyarázatot adjak az amerikai kivételességre, hanem hogy annak megértéséhez használjam fel, ahogy a különböző politikai kultúrák különböző

10 A szocializmus egyesült államokbeli csődjéről Lipset és Marks munkája irányadó (2000). A jóléti állam tárgyalásához lásd (Esping-Andersen 1990). A „futballkivételességről” Markovits és Hellerman (2001) és Van Bottenburg (2001).

vonásai ösztönözhetik vagy akadályozhatják azt, hogy politikaiként tekintsünk egyes körülményekre. Michael Walzer nyomán a fő gondolat itt az, hogy „a jelen politikája a múlt politikájának következménye” (Walzer 1983: 29). Triviális dolog igaznak elfogadni ezt az állítást: érdekessé válik viszont akkor, ha fel tudunk mutatni néhányat azon módok közül, amiképpen az útfüggőség megnyilvánul, illetve – fejezetünk központi témájának megfelelően – ahogy működik. Mi az, ami az észak-amerikai politikai diskurzusban fel sem merül, de Európában igen?

Azt feltételezem, hogy európai összefüggésben még a prekariátus megalkotásának lehetősége is ahhoz a feltételhez kötődik, hogy a kiszolgáltatottságot *politikaiként* értelmezik. Ezzel szemben az Egyesült Államokban a prekariátus megjelenése azért nem volt, és talán nem is lesz lehetséges, mert az amerikai politikai kultúra – amit tekintsünk most koherensnek – úgy depolitizálja a kiszolgáltatottságot, hogy ennek leküzdését nemcsak egyéni felelősségnek, de egyben dicső teljesítménynek állítja be. Többek közt ezért olyan érdekes a prekariátus elméleti szempontból: az aktivista polgárok az uralkodó politikai diskurzusokból eltérő logikákat, és ezzel eltérő összetevőket örökölnek saját politikai identitásukhoz. Ha Hume elképzelésére gondolunk azokról a körülményekről, amelyekben az igazságosság kérdése felmerül – az emberek „korlátozott nagylelkűségére” egymás iránt, amely viszonylagos, szemben az abszolút hiánnyal (Hume 1978) –, az Egyesült Államok és Európa közti különbség arra enged következtetni, hogy Amerikában még az igazságosság szempontjainak felvetése is nehézkes. Mark Twaint parafrázálva azt mondhatnánk, hogy az Egyesült Államokban a kiszolgáltatottság olyan, mint az időjárás: beszélni lehet róla, de nem lehet tenni ellene; Európában ezzel szemben ez a fogalom mindig is markánsan politikai jellegű volt.¹¹ Ezek a különbségek véleményem szerint két társadalmi területhez kötődnek: a gazdasághoz és az államhoz. Az Egyesült Államokban a kiszolgáltatottság körülményei és viszonyai úgy depolitizálódnak, hogy ezzel a már eleve depolitizált, szinte „természetes” gazdasági működésbe illeszkednek. Európában viszont úgy tartják, hogy a kiszolgáltatottság – *még a gazdasági kiszolgáltatottság is* – az állam hatáskörébe tartozik.

De ezzel egy kicsit előreszaladtam. Lépünk vissza egygel, és vizsgáljuk meg az amerikai kivételességet ebben az összefüggésben.

A prekariátus aggodalmai, melyek a 2006-os francia tiltakozások során és másutt is felszínre kerültek, zavarba hozták még a baloldali elkötelezettségű amerikaiakat is: észak-amerikai mércével egyáltalán nem látszott a drákói szigor a francia kormány által javasolt munkaügyi reformokban. Persze akár azt is mondhatnánk, hogy az alfejezet címe félrevezető: objektív értelemben az Egyesült Államokban is van prekariátus, ha Európában

11 2008-ban lehetne érvelni azzal, hogy tehetünk és tennünk is kell az időjárás ellen. Valóban így van. Ez az új csavar fontos szerepet játszik az okfejtésemben, ahogy arra a továbbiakban röviden ki is térek.

is van. Sőt sokkal régebben van, mint Európában. Nem nehéz amellezt érvelni, hogy akármilyen radikális volt is az 1996-os jóléti reform az Egyesült Államokban, az végső soron csak kiélezte azt a helyzetet, ami már legalább a Reagan-korszak óta meghatározó volt: a tartós vagy hosszú távú foglalkoztatás elbizonytalanodását, a viszonylag gyenge vagy semmilyen juttatással nem járó munkákat, az egyre csekélyebb biztosítékokat a munkanélküliség ellen, és a felsőfokú végzettség által nyújtott foglalkoztatási előnyök komoly inflálódását. Bár az 1996 után született *workfare* kifejezés Európában is politikai jelszóvá vált, az európaiak joggal érvelhetnek úgy, hogy – legalábbis összehasonlításban – az USA politikája mindig a *workfare*-t részesítette előnyben a tényleges jóléttel (*welfare*) szemben. Csakugyan könnyedén megtalálhatjuk ezen vonásokat az amerikai politikai kultúrában már jóval a reagani időszak előtt is: akár a protestáns etika fogalmában, akár abban, ahogy a rabszolgaság és annak öröksége formálta az amerikai állampolgárság-fogalmat, akár a vadnyugati *self-made man* alakjában, vagy mindezekben együtt; úgy látszik, a bizonytalan körülmények között élő emberek tömegei mindig is részét képezték az amerikai kultúrának. Így azt a következtetést is levonhatjuk, hogy az Egyesült Államokban igenis létezik prekariátus (Handler 2003).

De a kulcs magában a fogalomban rejlik: az Egyesült Államokban nincs semmi, amit prekariátusként *értelmeznének*, nincs kollektív szereplő – például egy társadalmi mozgalom –, amelyet legalább hasonlóan lehetne tekinteni az európai prekariátusmozgalomhoz, és talán egy összehasonlító elemzés céljából amerikai prekariátusnak lehetne nevezni. Szögezzük le, hogy van valamiféle tudatosság – és kétségkívül növekvő mértékű tudatosság – azzal kapcsolatban, hogy változnak a körülmények, ami akár a bizonytalanság terjedéseként is magyarázható. Gondoljunk például az 1996-os jóléti reform által keltett aggodalmakra. Vagy a mind több amerikai számára biztosított egészségbiztosítás körüli diskurzusokra.¹² De eszünkbe juthat az 1999-es seattle-i WTO-ellenes tiltakozások antiglobalizációs retorikája is. Ám ezek a viták és események nem csupán epizodikusak, de politikai kapcsolat sem létezik közöttük. Nincs olyan elemzés, sem aktivista tevékenység, amely egy prekaritáselméletben hozná őket közös nevezőre.

Kijelentésemet nem arra alapozom, amit az analitikus filozófusok jelnominalizmusnak neveznek: bármennyire is szellemes a „prekariátus” megnevezés, maga a szó nem old meg minden problémát, és nem is a fogalom hiánya az, ami igazán számít. A kiszolgáltatottság fogalma és elmélete hiányzik, ami új módon azonosítana egy csoportot, keresztbe metszve a társadalmi osztályokat és a hagyományos társadalmi kategóriákat egyaránt. Az uralkodó politikai diskurzus nem vesz tudomást ilyen csoportról,

12 E sorok írásakor több jel is arra mutat, hogy a 2008-as elnökválasztás során fontos szerepet kap majd az egészségbiztosításról folytatott vita.

még ha érvelhetnénk is amellett, hogy létezik ilyen. Nem állítom, hogy nincs senki az Egyesült Államokban, aki ne érzékelné a problémát: inkább arról van szó, hogy ha kijelentjük, hogy „az uralkodó politikai diskurzus nem vesz tudomást ilyen csoportról”, az azt jelenti, hogy akik az ügyet felvállalják, valamiért nem járnak sikerrel.

A dilemmára adott egyik lehetséges válasz könnyen levezethető az ismerős kvázimarxista ideológiakritikából: az Egyesült Államokban uralkodó politikai diskurzust annyira elködösíti az amerikai álom és a liberális individualizmus, a saját erőből felemelkedő egyén eszméje, hogy nincs a társadalmi valóságnak olyan alternatív felfogása, ami – még ha igaz is – keresztülhatolhatna rajta. Számos érv szólhat ezen álláspont mellett, de van vele egy probléma, aminek szeretnék figyelmet szentelni. Mégpedig az az előfeltételezés, hogy maga az alternatív koncepció – tehát a prekaritás objektív igazsága – nem konstruált, pusztán tény. Ha megértjük, hogy miért is problematikus ez a megközelítés, közelebb jutunk annak megértéséhez, hogy mit jelent a politikai diskurzusok útfüggősége.

Ez ismerős lehet azok számára, akik ismerik Gramsci hegemoniafogalmát, a különbség ugyanis hegemoniák közti különbségként is értelmezhető. De itt most nem arra törekszünk, hogy a hegemoniák – „egy korszak ideológiai panorámái” (Gramsci 1971) – létezését igazoljuk, vagy azt, hogy ezek következményekkel járnak a politikában; ezzel csak újabb formában ismételnénk el Walzer állítását. A cél az, hogy kiderítsük, miképpen működnek ezek a hegemoniák. Azaz meg kell értenünk, hogy milyen módon simítják el a társadalmi ellentmondásokat és hasadásokat.

Nem titok, hogy mely okok állnak a prekaritás összefüggéseinek európai és észak-amerikai különbségei mögött a legnagyobb valószínűséggel, bár az részben empirikus kérdés, hogy ezek milyen mértékben adnak valódi magyarázatot a különbségekre. De mind elméleti, mind empirikus megközelítés esetén számít, hogy az absztrakció milyen szintjén írjuk le a lehetséges okokat és magyarázatokat. Túl könnyű és meglehetősen használhatatlan lenne például az a kijelentés, hogy Európa és Észak-Amerika politikai kultúrája az, ami eltér egymástól. Ugyanez vonatkozik az intézményi összefüggésekre és a történelemre is. Az a tény, hogy az európai arányos képviseleti rendszer széles többpárti rendszereket és ezen belül működőképes baloldali pártokat eredményezett – teret adva a marxista és egyéb radikális politikai diskurzusoknak is –, nagy valószínűséggel része a történetnek, de mi a folyamat mikéntjére vagyunk kíváncsiak (és az olyan kivételeken is érdemes lenne eltöprengeni, mint a nem arányos képviseleti rendszerrel rendelkező Nagy-Britannia, ahol felismerhetően és stabilan jelen van a prekariátus).

AZ ANYATERMÉSZET ÉS A NAGY TESTVÉR

Tehát, hogy egy alacsonyabb absztrakciós szintre helyezkedjünk, felvázolok néhány feltevést azzal kapcsolatban, ahogy a kiszolgáltatottság fogalma a két kultúra politikai diskurzusaiban megjelenik. Általánosságban persze a kiszolgáltatottság részben objektív körülmény: az ember vagy kiszolgáltatott, vagy nem. De ennél fontosabb, hogy a fogalom szinte minden összefüggésben *viszonylagossá* válik: szükségünk van ugyanis bizonyos fokú kiszolgáltatottságra ahhoz, hogy valakiről kiszolgáltatottként beszélhessünk. Ez abból adódik, hogy a kiszolgáltatottságról alkotott elképzeléseink elkerülhetetlenül valósítnúségeken alapulnak: az ember jólétét sok minden fenyegeti, de a fenyegetettség foka minden esetben radikálisan eltérő. Viszonylagos kiszolgáltatottságunk attól is függ, hogy jólétünket mennyi lehetséges fenyegetés éri. Amióta egész életre szóló egyetemi oktatói állásom van, szakmailag sokkal kevésbé vagyok kiszolgáltatott, mint korábban, mert az állandó foglalkoztatottságomat fenyegető tényezők közül sok egyszerűen eltűnt. A különböző tényezők, melyek meghatározzák, hogy mit értünk kiszolgáltatottság alatt, tulajdonképpen nagyon esetlegessé teszik a fogalmat – ez vezet a kiszolgáltatottság politikai értelmének különbözőségeihez az Egyesült Államokban és Európában.

Az Egyesült Államokban a kiszolgáltatottságot a természeti kategóriájába sorolják.¹³ Ez azt jelenti, hogy természetes jelenségnek tartják, vagy azt sugallják róla, hogy természetesként kezelendő. Ha valamit „természetesnek” tartunk, akkor olyan esetleges történések részeként tekintünk rá, melyekre az emberi befolyás nincs hatással; ez az esetlegesség nagyban független a szándékos és akaratlagos emberi ellenőrzéstől. Machiavelli ezt közismert módon *fortúnának* hívta. Talán úgy tűnhet, hogy annak eldöntése, hogy valami természetes-e vagy sem, elég egyszerű kérdés, ez azonban nem így van: a *fortuna* a szigorúan vett természeti – tehát emberi ellenőrzés alá egyáltalán nem vonható – dolgokra (például földrengés és vulkánkitörés) éppúgy vonatkozott, mint a nem szándékolt emberi cselekvés által előidézett jelenségekre. Senkinek nem áll szándékában közlekedési dugót okozni, az mégis bekövetkezik, mint az egyéni cselekvések akaratlan kollektív következménye. Talán a piac kollektív hatásai a leginkább ismertek a természetinek tekintett társadalmi jelenségek közül.

Ezek a példák világosan megmutatják, hogy a „természetes” maga is esetleges kategória, ami – legalábbis részben – nem tekinthető objektívnek. Számos, objektív természetes jelenség bekerült már emberi ellenőrzés, sőt tervezés alá (gondoljunk például az antibiotikumokra vagy a génmanipulációra). És ha maguk a jelenségek kívül esnek az emberi ellenőrzésen, hatásaikra kiterjedhet az emberi beavatkozás. Ebben az értelemben

13 Feldman és Steenbergen (2001) empirikus támogatást nyújt ehhez az állításhoz.

tehát az, hogy mi számít „természetesnek”, már önmagában politikai kérdés. A tények számítanak persze, de nem magyaráznak meg mindent.

Azt állítom, hogy az Egyesült Államokban a kiszolgáltatottságot is ilyen formában tekintik természetesnek. A bizonytalan jövővel való szembenézés az amerikaiak számára valahogy hozzátartozik a világ történelmi hagyatékához, és még ha emberi tettek makroszintű következménye is, nem tekintenek rá úgy, mintha emberi ellenőrzés tárgya lehetne.

Feltehetnénk a kérdést, hogy miért nem. Ez persze empirikus kérdés. Valami vagy tárgya, vagy nem tárgya az emberi tervezésnek. Talán így van, de az embereknek két okuk is van rá, hogy jóhiszeműen elfogadják ezt. Először is a világ borzalmasan összetett, és gyakran nyitva marad a kérdés, hogy mit ellenőrizhetünk benne és mit nem, azokról a további kérdésekről nem is beszélve, amelyek arra vonatkoznak, hogy vajon milyen nagyságú és bonyolultságú jelenségek kontrollálhatók egyáltalán. Másodsor, az episztemikus nehézségek folytán biztosra vehetjük, hogy értékeink belépnek a gondolkodásunkba, és így jó ötletnek találhatjuk, hogy valamit a természeti kategóriájába vonjunk (misztifikáljuk, dicsőítsük, szentesítsük stb.).¹⁴ Ez továbbvezet a második állításomhoz.

Az Egyesült Államokban az Anyatermészet által állított akadályok leküzdése serkenti és próbára teszi azt a képességet, hogy érdemes állampolgárokká legyünk. Judith Shklar az amerikai állampolgáriságról szóló, lassan klasszikussá váló művében azt fejtegeti, hogy a komolyan vehető állampolgárnak két kulcsfontosságú ismérve van: a szavazóképesége és a munkaképessége (Shklar 1991). Ebből a szempontból ez a nézet nem számít jellegzetesen amerikainak: a tisztelet, amit az ember azzal vív ki, mert képes és tud dolgozni, általános modern érték. Azonban a rabszolgaság történelmi öröksége mindig emlékeztet bennünket az állampolgáriság azon előjogaira és jellemzőire, amelyek megkülönböztetik az Egyesült Államokat Európától. A természeti akadályok munka általi leküzdésének ethosza pedig továbbra is az érdem és a tiszteletreméltóság fontos mutatója marad.¹⁵ Más szavakkal a könnyű és kényelmes élet elpuhuláshoz és társadalmi pangáshoz vezet; nem kiszolgáltatottnak lenni veszélyes perverzió lehet.¹⁶ Henry David Thoreau egyike volt azon kevés amerikaiaknak, akik felemelték a hangjukat ez ellen az ideológia ellen; ez Brian Walker

14 Itt a tény/érték szembeállítás kétértelműségének Putnam által kifejtett (1981) szerényebb változatára gondolok.

15 Gondoljunk csak arra, hogy az amerikai egyetemek ma mit tekintenek előnynek a felvételnél: a nehéz akadályok leküzdése egyre fontosabbá válik, főleg a pozitív diszkriminációt ért támadások után.

16 Ezt a hozzáállást tükrözheti az a nemrég készült felmérés, mely szerint a legtöbb amerikai kétli, hogy az életre szóló egyetemi oktatói állás kedvez a minőségnek. Lásd: <http://www.insidehighered.com/news/2007/07/12/poll>

vélekedése szerint egyaránt bizonyítja az eszme hosszú életét és erejét (Walker 1998). *Ha a kiszolgáltatottság pozitív társadalmi szerepet tölt be az egyén szempontjából, akkor aligha válhat belőle olyan alap, amelyre kollektív cselekvést lehet építeni.* Nem arról van szó, hogy a kiszolgáltatottság soha ne lett volna a kollektív cselekvőképesség alapja az Egyesült Államokban; természetesen volt példa ilyesmire. Bár a szakszervezeti mozgalom nem vált pontosan olyanná és annyira sikeressé, mint Európában, mégis fontos és bizonyos mértékben sikeres tudott lenni. De állítsuk csak szembe a szakszervezeti mozgalom kulturális értékelését mondjuk a polgárjogi mozgalomével. Érvelhetünk úgy, hogy a polgárjogi mozgalom politikai és főleg ideológiai sikere abból fakadt, hogy képes volt a faji megkülönböztetést kiemelni a természeti adottságok kategóriájából: amikor a színes bőrű ember kiszolgáltatottságára már nem úgy tekintettek, mint az Anyatermészet próbatételére, hanem olyan akadályra, amelyet szándékosan cselekvő szereplők és világosan azonosítható gyakorlatok állítottak fel – valójában nem más, mint az Anyatermészet ellensége, a Nagy Testvérként működő állam –, az egyén képtelensége az akadályok leküzdésére már nem saját autonóm cselekvőképességének kudarca volt. Ezért könnyű a polgárjogi mozgalmat – csakúgy, mint korábban a rabszolgaság eltörlését – beilleszteni egy az amerikai politikai diskurzust magyarázó szélesebb narratívába. És ugyancsak ez az oka annak, amiért a pozitív diszkrimináció melletti érvelést olyan nehéz behelyezni ebbe a narratívába: amint az okok túlságosan összetetté válnak, a denaturalizáció érve inogni kezd.

Amennyiben helyesek az amerikai politikai diskurzus és kultúra néhány eleméről alkotott fenti feltevések, úgy nem meglepő, hogy az Egyesült Államokban nincs prekariátus. Szembeállítva az amerikai értelemben vett kiszolgáltatottságfogalmat azzal, amit az európaiak, vagy legalábbis azok az országok értenek rajta, amelyekben sikerrel járt az „európai szociális modell” – hatékony jóléti intézmények és elvi elkötelezettség az egyenlőtlenség hatásainak csökkentésére –, nyilvánvalóvá válnak azok a körülmények, amelyek lehetővé teszik az európai prekariátus létrejöttét (lásd például Oorschot 2006; Schmidt 2002). Hiszen már maga az egyenlőtlenség csökkentésére és a hatékony jóléti intézményekre irányuló elkötelezettség is magában foglalja a kiszolgáltatottság *átpolitizált* fogalmát.¹⁷ Ennél tovább is mehetünk elméleti szinten, és akkor magába Hegelbe ütköztünk. Hegel – nyilván sok más tizenkilencedik századi európai államalkotóhoz hasonlóan – abban látta az állam értelmét, hogy az kivédi, lecsökkenti, sőt akár el is törli az Anyatermészet által okozott hatásokat. Ebben az értelemben tehát, még ha „természetes” körülménynek számít is, akkor is a politikai intézmények feladata a kiszolgáltatottság kezelése.

17 Nagy valószínűséggel jelentős összefüggés van az európai szociális modell sikeressége és a kiszolgáltatottság általam tárgyalt fogalma között, de ezzel most nem kívánok foglalkozni. Fejtegetésem tárgya nem az, hogy a modell miért járt sikerrel bizonyos helyeken, és nem is az, hogy honnan származik a kiszolgáltatottság fogalma.

A politika a lehetőségek művészete, szól a jelmondat: a kiszolgáltatottság olyasmí, amivel az intézmények kezdetnek valamit.

Mindezek után már érthető, hogy a prekariátus Európában miért lehet létező fogalom, és Észak-Amerikában, főleg az Egyesült Államokban miért nem. Továbbá azt is láthatjuk, hogy a prekariátus retorikája miért éppen most van felemelkedőben: egyrészt nyilvánvalóan azért, mert a jelenlegi változó körülményekre ad választ, de ugyanakkor arra a benyomásra is reagál, miszerint a politikai kultúra együtt változik ezekkel a reformokkal. Más szóval dinamikus választ ad a politikai kultúra dinamizmusára. Ez visszavezet bennünket annak vizsgálatához, hogy a prekariátusnak milyen lehetőségei lehetnek arra, hogy önmagáért való kollektív cselekvőként lépjen színre.

KÖVETKEZMÉNYEK

A globalizáció különbözőképpen hat Európára és az Egyesült Államokra. Egyetlen ország sem immúnis a globalizáció hatásaira, de a különbségeket Európában jelentősebbnek látták (akár így van ez ténylegesen, akár nincs) (Bonoli 2007; Abrahamson 2005). Ennek részben az lehet az oka, hogy a globalizációt és a hozzá kapcsolódó neoliberális reformokat sokan nagyrészt a jóléti politika amerikanizálódásának látják, ahogy az a fent idézett kiáltvány szövegéből vagy az európai baloldal bármely tagjával folytatott beszélgetésből is kiderül. Bizonyos értelemben tehát az európaiak úgy érezhetik, hogy nekik radikálisabban változó körülményekkel kell szembenéznük, mint az amerikaiaknak, a munka tekintében legalábbis biztosan: kiszolgáltatottságuk egyre növekszik. Ez a fajta kiszolgáltatottság merőben új körülménynek számít.¹⁸ Mostanáig viszonylag nagy biztonságra voltak kilátásaik, ha már egyszer állásba kerültek, a munkanélküliséget pedig viszonylag bőkezű biztosítási rendszerek tették elviselhetővé. A prekaritás tehát nem csupán a munkahelyek biztonságának tényleges meggyengülését jelenti, hanem azt a megrázkódtatást is, amely során az ember szembesül ezzel.

Ez közhelyesnek tűnhet – szenzáció: az ijesztő hírek megijesztenek bennünket! –, de van néhány érdekes következménye. Először is az ember várakozásait érintő megrázkódtatás elméletileg és pszichológiailag is elvállik a törvényileg vagy más formában intézményesült jogok és jogosultságok eltűnésétől vagy erodálódásától. Tehát miközben fontos, hogy mit tesz az állam, az sem mindegy, hogy *látszólag* mit tesz, esetleg mit mulaszt el. Az ésszerű elvárások nem igazolhatnak bennünket egyfajta adu ászként: elvárhatók ugyan

18 Ez a dinamizmus hatás olyan tényező, amely segít megérteni azt a dimenziót, amelyben az amerikaiak ma szorongást keltően kiszolgáltatottnak érzik magukat. Szeptember 11-e után radikálisan megváltozott a nézetük a terrorista fenyegetés jólétüket érintő hatásáról.

bizonyos dolgokat, de azok komolyabb megfontolás után vagy egy megváltozott helyzetben már nem számítanak ésszerűnek (Cohen 1995). Hiszen a rabszolgatartók elvárhatták, hogy továbbra is rabszolgatartók maradjanak, ugyanakkor ez az elvárás nem tette jogossá a rabszolgatartást. Azonban az ésszerű elvárások mégsem teljesen függetlenek az igazságosságtól: az, hogy egy idő után számítani kezdünk valamire, része annak, hogy mivé akarok lenni és mit tervezek. Ez azt jelenti, hogy az európai szociális modellben végbemenő, a prekariátus körülményeit létrehozó intézményi-politikai változások legitimitása legalább bizonyos mértékig független a pusztán eljárásjogi demokratikus legitimitációtól. Más szóval, még ha demokratikus törvényekbe foglalják is a bizonytalanságot növelő körülményeket, akkor sem mondható el, hogy ezek nem erodálják majd nagymértékben az intézmények legitimitását az európai lakosság nagy részének szemében. Sőt a habermasi terminológiát használva kijelenthetjük, hogy a racionális várakozások elve részben magyarázatot adhat az Európai Unióban jelenleg tapasztalt legitimitációs válságra. Ha ez igaz, akkor az Európai Unió kormányzásának demokráciadeficitje nem csupán eljárásjogi, hanem szubsztanciális kérdés (lásd Smith 2002). Az állam – vagy talán inkább a hegeliánus értelemben vett nagybetűs Állam – egyrészt olyan feladatokkal néz szembe, amelyek alól nem bújhat ki, másrészt olyan dolgokkal, amelyeket nem tehet meg, akár akarják a választók, akár nem.

Itt eljutunk a prekariátusmozgalom egyik komoly dilemmájához: vajon megvan-e a prekariátusban az a lehetőség, hogy önmagáért való kollektív cselekvővé váljon? Emögött a csoportosítás dilemmája húzódik meg: a prekariátus a hagyományos értelemben vett politikai gazdaságtan fogalomtárához tartozik. Amíg ez így van, addig jogos, de nem magától értetődő érv, hogy a bevándorló munkás és az állampolgársággal rendelkező diplomás helyzete lényegében azonos. De a kiszolgáltatottság fogalma nemcsak a politikai gazdaságtanhoz kapcsolódik. Az Európába érkező – elsősorban illegális – bevándorlók közül sokak társadalmi és gazdasági kiszolgáltatottsága csökken, vagy legalábbis ezt remélik. (Ismét le kell szögezni, hogy a remények és az elvárások fontosak.) Azonban sok régebbi bevándorló, de még a bevándorlók Európában született gyerekei számára is a prekariátus gyakran faji kérdésekkel itatódik át, és ezt sok fehér bőrű európai nem csupán nem éli át, de privilegizált helyzete folytán még segít is fenntartani. Ráadásul az európai szociális modell, amelynek szétzilálása ellen a prekariátusmozgalom megpróbál fellépni, részben azon az előfeltevésen alapul, hogy a bevándorlást korlátozni kell, akár a szó szoros értelmében, mint azokban az országokban, amelyek szinte falat emeltek a bevándorlás előtt (például Finnország), vagy olyan kizáró intézkedésekkel, mint a német *Gastarbeiter* politika. Végül pedig a növekvő számú muszlim európai számára a prekariátus elkerülhetetlenül jelenti azt a kulturális és vallási kiszolgáltatottságot, amelyre nézve az európai kultúra mind a keresztény, mind a világi intézményeken keresztül veszélyt jelent.

És van még egy kihívás, amellyel a prekariátusmozgalomnak számolnia kell. A mozgalom, ahogy fentebb írtam, jellemzően a fiatalság mozgalma, de a prekariátus

nemcsak fiatalokból áll. Valójában, ahogy az az aktivisták érvelésében is megjelenik néha, a bizonytalanság a modern munkavégzés *állandó* körülménye (Helsinki EuroMayDay Network 2006). Ha ez így van, akkor lehet bármennyire siralmas körülmény is – nincs épeszű ember, aki szívesen élne így –, politikai jellege már korántsem nyilvánvaló: mert ha a prekariátus mindenkire vonatkozik egy közösségen belül, akkor az nem az egyenlőtlenség problematikáját veti fel, hanem – mint az Egyesült Államokban – természeti jelenséggént jelenik meg. Visszatérhetünk Hume-hoz és az ő elképzeléséhez arról, hogy mi teremti meg az igazságosság körülményeit: az abszolút hiány körülményei között az igazságosság kérdései nem merülnek fel. Ezek a kérdések csak a viszonylagos, nem természeti jellegű hiány körülményei között merülnek fel, tehát amikor az igények kielégítése az elosztás megszervezésén múlik (Hume 1978; illetve lásd még Sen 1992). Ha a hiány természetes vagy általános, akkor nem politikai kérdés. Ekkor pedig, mint az Egyesült Államokban, ama feltételek egyikének tekinthető, amelyeken keresztül az ember kivívhatja az állampolgárnak járó tiszteletet.

Más szóval, ha a prekariátusmozgalom általános körülményként akar hivatkozni a bizonytalanságra, akkor meg kell értenie egyrészt a prekariátus mint politikai gazdaságtani fogalom korlátait és kihívásait, másrészt pedig azokat a következményeket, amelyek e feltevés esetleges sikeréből fakadhatnak. Még ha a prekariátusmozgalom nem is tömörszerű, egyetlen állásponttal rendelkező cselekvő, ez a teoretikus aggodalom a vég nélküli vita lehetőségét rejt magában. Továbbra is nagyon részletes kérdésekre kell még válaszolni annak kapcsán, hogy mi is pontosan a prekariátus.

KONKLÚZIÓ

Mi következik ebből a kis ízelítőből, amit a prekariátusból kaptunk? Először is látnunk kell a további felmerülő empirikus kérdéseket. Egyelőre nyitott kérdés, hogy a prekariátusmozgalom milyen meggyőzően képes rámutatni azokra a körülményekre, amelyek a prekariátus identitása és cselekvőképessége kialakításának sikeres alapjait adhatják. (A fenti érvelésből következik, hogy ha úgy keretezzük a kérdést, hogy vajon „helyesen” azonosították-e a körülményeket, az egyszerű körkörös érvelést eredményez.) Arhur Bentley pragmatikus szellemét követve úgy vélem, hogy csak azon lehet értelmesen lemérni, hogy a prekariátusmozgalom mennyire meggyőzően azonosította a prekariátus körülményeit, hogy megnézzük, milyen sikerrel jár a mozgósítás. Nos, ezen még vitatkoznak az esküdtek, de a fentiekben megfogalmaztam néhány elméleti kétséget a kilátásokról. A prekariátusmozgalom egyelőre buzgó előőr, amihez még nem csatlakozott a hadsereg többi része. Ugyanakkor a 2006-os franciaországi tiltakozások eredményessége arra

utal, hogy sokan vannak, akiket meg lehet szólítani. Ezen túlmenően a megmozdulások azt mutatták meg, hogy legalábbis ebben az esetben nagy tömegek voltak képesek a nyomásgyakorlásra. A legelkötelezettebb globalizációhívó neoliberálisok ezeket a sikereket bizonyára a tizenkilencedik századbeli ludditákéhoz hasonlíthatják, akik a korai ipari forradalom szövőgépeit rombolták: a neoliberális szemlélet szerint a prekariátus „sikerei” kontraproduktív, retrográd akciók, vagyis egyáltalán nem előremutatóak, és szerencsére hosszú távon hatástalanok. Azt még a mozgalommal szimpatizáló megfigyelőknek is el kell ismerniük, hogy a prekariátus ellenállásának hosszú távú hatékonysága egyelőre kérdéses.

Másodszor, és talán ez még érdekesebb, egy paradox politikai folyamatnak lehetünk tanúi. Tegyük fel, hogy a globalizáció valóban lényeges konvergenciát eredményez a gazdasági, banki, pénzügyi, sőt politikai intézmények között. Ez a feltevés persze ellentmondásos: a nemzetközi és összehasonlító politikai gazdaságtan döntő kérdése ma éppen az, hogy a globalizáció egységesít-e, vagy inkább ösztönzi a különbözőségeket (ennek áttekintéséhez lásd Brune és Garrett 2005). De jó okunk van arra, hogy amellett érveljünk, hogy az európai szociális modell „szétzilálása”, „racionalizálása” avagy „újra-szervezése” (mindenki válassza ki ezek közül a maga kedvenc értékterhelt kifejezését) az egységesítés jele lehet. A paradoxon az, hogy ez egyben különbözőséget is okoz: a prekariátusmozgalom, ahogy leírtam, válasz a globalizációs folyamatokra, de még ha új irányt képvisel is a régi európai politikához képest, egyáltalán nem hasonul az észak-amerikai politikához, ami az ellenállás gyakorlatát és diskurzusát illeti. Azzal, hogy ügyesen merít a marxista hagyományból, a prekariátus mozgalom lényegében azt üzeni: „Világ prekárjai, egyesüljetek!” (Middlesex Declaration of the European Precariat 2004).¹⁹ De az általam itt elmondottak azt is jelenthetik, hogy ez az egyesítés sem globálisan, sem lokálisan nem szerepel a lehetőségek között.

A kérdés tárgyalása a politikaelmélet hatáskörébe tartozik, de nem kerülhető el, hogy a politika empirikus világának is a látóterébe kerüljön és kutatásának tárgya legyen. A politikaelmélettel foglalkozók és a filozófusok örülhetnek e kihívásnak, de ez nem azt jelenti, hogy feltétlenül empirikus tudósokká kell válniuk, vagy hogy munkájukat empiriával kell alátámasztaniuk. A jelenség által felvetett megannyi téma rövid áttekintése mindenesetre azt mutatja, hogy a társadalomelmélettel foglalkozók még jó darabig nem lesznek a prekariátus tagjai.

Fordította: Latorre Ágnes

Az eredetivel egybevetette: Sídó Zoltán

19 „Európa hálózatépítői és rugalmas munkaidejű dolgozói egyesüljete: van egy igazán szabad világ, amiért érdemes harcolni!” Ha jól értem, fontos, hogy a felhívást Európára korlátozták.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Abrahamson, Peter (2005): Coping with Urban Poverty: Changing Citizenship in Europe? In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 29., No. 3.: 608–621.
- Aguado, Rex. (2006): Red-Tape Culture Should Give French Something to Protest Against. In: *South China Morning Post*, április 1.: 12.
- Annesley, Claire (2003): Americanised and Europeanised: UK Social Policy Since 1997. In: *British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 5., No. 2.: 143–165.
- Bentley, Arthur F. (1908): *The Process of Government: A Study of Social Pressures*. University of Chicago Press.
- Bommelaer, Claire (2005): Villepin souhaite accélérer la baisse du chômage. In: *Le Figaro*, december 31.
- Bonoli, Giuliano (2007): Time Matters: Postindustrialization, New Social Risks, and Welfare State Adaptation in Advanced Industrial Democracies. In: *Comparative Political Studies*, Vol. 40., No. 5.: 495–520.
- Bremner, Charles (2006): De Villepin Is Defiant Over Youth Job Reform. In: *The Times*, március 29.
- Brune, Nancy és Geoffrey Garrett (2005): The Globalization Rorschach Test: International Economic Integration, Inequality, and the Role of Government. In: *Annual Review of Political Science*, No. 8.: 399–423.
- Chrisafis, Angelique (2006): Chirac Backs Down and Scraps Youth Job Law: DeVillepin Damaged as Mass Protests Force Retreat. In: *The Guardian*, április 11.
- Cohen, G. A. (1995): Incentives, Inequality, and Community. In: *Equal Freedom*. Szerk.: Darwall, Stephen. The University of Michigan Press.
- Ege, Moritz és Tobias Timm (2006): Das internationale Prekariat. In: *Süddeutsche Zeitung*, április 3.: 12.
- Esping-Andersen, Gøsta (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton University Press.
- EuroMayDay Network (2007): *Press Release of the EuroMayDay Network*. Interneten: <http://www.euromayday.org> (Letöltve: 2012.06.05.).
- Feldman, Stanley – Steenbergen, Marco R. (2001): The Humanitarian Foundation of Public Support for Social Welfare. In: *American Journal of Political Science*, Vol. 45., No. 3.: 658–677.
- Fraser, Nancy (1997): *Justice Interruptus: Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition*. Routledge.
- Garric, Audrey – Percept, Adeline (2005): Les anti-consommation veulent changer le monde hors des parties. In: *Le Monde*, szeptember 25.

- Giddens, Anthony (2006): *Europe in the Global Age*. Polity.
- Gramsci, Antonio (1971): *Selections from the Prison Notebooks*. International Publishers.
- Handler, Joel F. (2003): Social Citizenship and Workfare in the US and Western Europe: From Status to Contract. In: *Journal of European Social Policy*, Vol. 13., No. 3.: 229–243.
- Helsinki EuroMayDay Network (2006): EuroMayDay avasi taistelun uudesta työstä: perustulo vs. workfare. In: *Prekaariruoska? Portfoliopolvi, perustulo ja kansalaistoiminta*. Szerk.: Hoikkala, Tommi – Salasuo, Mikko. Youth Research Association: 11–15.
- Hoikkala, Tommi – Salasuo, Mikko – Leena Suurpää (2006): Johdanto. In: *Prekaariruoska? Portfoliopolvi, perustulo ja kansalaistoiminta*. Szerk.: Hoikkala, Tommi – Salasuo, Mikko. Youth Research Association: 6–9.
- Hume, David (1978): *A Treatise of Human Nature*. Clarendon Press.
- Jakubyszyn, Christophe (2006): Déréglementation sans précédent du marché du travail; Plan emploi Matignon annonce un contrat pour les jeunes, des exonérations de charges, le cumul emploi-retraite. In: *Le Monde*, január 17.
- Laclau, Ernesto (2011): *A populista ész*. Noran Libro.
- LaVaque-Manty, Mika (2006): Bentley, Truman, and the Study of Groups. In: *Annual Review of Political Science*, No. 9.: 1–18.
- Lecomte, Thérèse – Andrée Mizrahi – Arié Mizrahi (1996): *Précarité sociale: cumulus des risques sociaux et médicaux. Enquête sur la santé et les soins médicaux. France 1991–1992*. C.R.E.D.E.S.
- Lindholm, Arto (2006): *Paskaduuni*. In: *Prekaariruoska? Portfoliopolvi, perustulo ja kansalaistoiminta*. Szerk.: Hoikkala, Tommi – Salasuo, Mikko. Youth Research Association: 16–20.
- Lipset, Seymour Martin – Gary Wolfe Marks (2000): *It Didn't Happen Here: Why Socialism Failed in the United States*. W. W. Norton & Co.
- Markovits, Andrei S. (2007): *Uncouth Nation: Why Europe Dislikes America*. Princeton University Press.
- Markovits, Andrei S. – Steven L. Hellerman (2001): *Offside: Soccer & American Exceptionalism*. Princeton University Press.
- Middlesex Declaration of the European Precariat 2007. Interneten: <http://www.euromayday.org/2005/middle.php> (Letöltve: 2012.06.05.).
- Oorschot, Wim van (2006): Making the Difference in Social Europe: Deservingness Perceptions Among Citizens of European Welfare States. In: *Journal of European Social Policy*, Vol. 16., No. 1.: 23–42.
- Paugam, Serge (1996): The Spiral of Precariousness: A Multidimensional Approach to the Process of Social Disqualification in France. In: *Beyond the Threshold: The Measurement and Analysis of Social Exclusion*. Szerk.: G. Room. Policy Press: 49–79.

- Paugam, Serge and Helen Russell. (2000): The Effects of Employment Precarity and Unemployment on Social Isolation. In: *Welfare Regimes and the Experience of Unemployment in Europe*. Szerk.: Gallie, D. – Paugam, S. Oxford University Press: 243–264.
- Petitnicolas, Catherine (1998): De 12 à 15 millions de Français vivent en état de précarité; Le facteur aggravant de la misère sur la santé. In: *Le Figaro*, február 21.
- Putnam, Hilary (1981): *Reason, Truth and History*. Cambridge University Press.
- Rydgren, Jens (2003): Meso-level Reasons for Racism and Xenophobia. In: *European Journal of Social Theory*, Vol. 6., No. 1.: 45–68.
- Saunders, Doug. (2006): Précarité: Is It Just a New French Whine? In: *Globe and Mail*, április 1.: F3.
- Scharpf, Fritz W. (2008): *The Viability of Advanced Welfare States in the International Economy: Vulnerabilities and Options*. Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung. Interneten: <http://www.mpifg.de/pu/workpap/wp99-9/wp99-9.html> (Letöltve: 2012.11.05.).
- Schmidt, Vivien A. (2002): Does Discourse Matter in the Politics of Welfare State Adjustment. In: *Comparative Political Studies*, Vol. 35., No. 2.: 168–193.
- Sciolino, Elaine és Smith, Craig S. (2006): Demonstrations Choke French Cities; Thousands March to Protest Jobs Law. In: *International Herald Tribune*, március 29.: 1.
- Sen, Amartya (1992): *Inequality Reexamined*. Harvard University Press.
- Shklar, Judith N. (1991): *American Citizenship: The Quest for Inclusion*. Harvard University Press.
- Swank, Duane és Betz, Hans-Georg (2003): Globalization, the Welfare State and Right-Wing Populism in Western Europe. In: *Socio-Economic Review*, Vol. 1., No. 2.: 215–245.
- Swanson, Jacinda (2008): Economic Common Sense and the Depoliticization of the Economic. In: *Political Research Quarterly*, Vol. 61., No. 1.: 56–67.
- Van Bottenburg, Maarten (2001): *Global Games*. University of Illinois Press.
- Walker, Brian (1998): Thoreau's Alternative Economics: Work, Liberty, and Democratic Cultivation. In: *American Political Science Review*, Vol. 92., No. 4.: 845–856.
- Walzer, Michael (1983): *Spheres of Justice*. Basic Books.
- Whelan, Christopher T. és Maître, Bertrand (2005): Vulnerability and Multiple Deprivation Perspectives on Economic Exclusion in Europe: A Latent Class Analysis. In: *European Societies*, Vol. 7., No. 3.: 423–450.
- Young, Iris Marion (1990): *Justice and the Politics of Difference*. Princeton University Press.